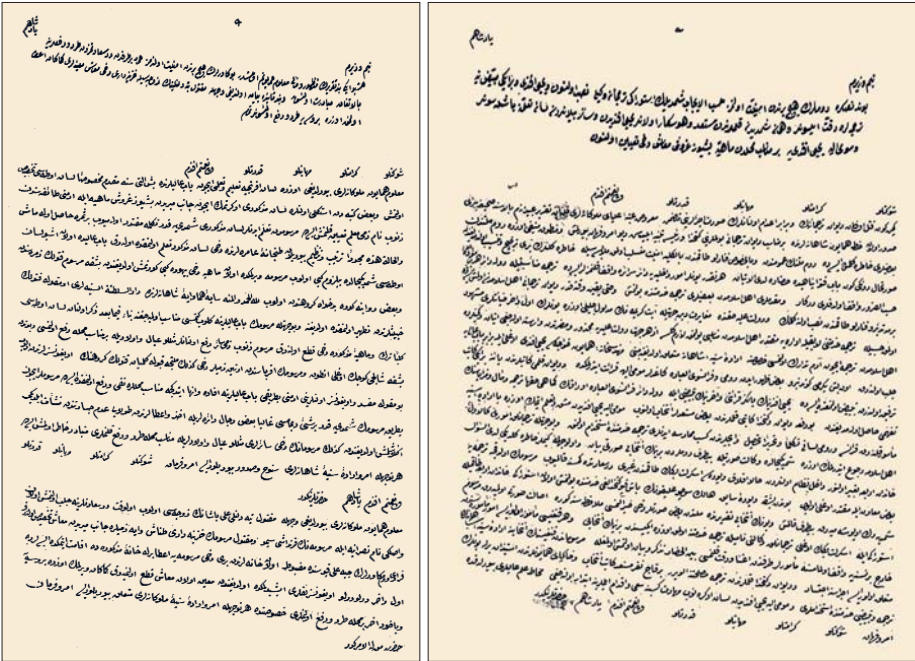

II. Mahmud'un Zenob'un derslerine devam eden memurların Fransızca konuşamadıklarına ve Zenob'un İstanbul'dan sürülmesine dair hatt-ı hümayyunu (BA, HH, nr. 24621) ile Stavrakı Aristarchi'nin tercüman vekâletine tayinine ve Yahyâ Nâci Efendi'nin memurlara dil dersi vermesine dair hatt-ı hümayyunu (BA, HH, nr. 48823)

ra Tercüme Odası'na Fransızca bilen mektep mezunlarının alınmasına özen gösterildi. Bu arada mütercim sayısı artırıldı; odaya Arapça ve Almanca tercümanlarının yanı sıra Rusça, Sırpça ve Bulgarca için birer mütercim alındı. Dîvân-ı Hümâyun tercümanının nezareti altında bulunan Tercüme Odası'nda işler mütercim-i evvel tarafından yürütülmekteydi.

Tercüme Odası varlığını devletten yıkılışına kadar sürdürdü. Bunun yanında se-raskerlikte 1837'de Avrupa'daki askerî literatürün tercümesi için bir oda açıldı. Bu oda üstesinden gelemediği evrakı Bâbiâli Tercüme Odası'na gönderirdi. Odada diplomatik evrak dışında mahkemelerin gönderdiği belgeler, yabancı gazete yazıları ve devleti ilgilendiren bazı kanun ve tüzüklerle yabancı basında yayımlanması istenen haberler tercüme edilirdi. *Takvîm-i Vekâyî*'nin Fransızca'sı olan *Le moniteur ottoman*'ı tercüme eden Alexandre Blacque'in 1836'da ölümü üzerine gazetenin Fransızca nüshası uzun yıllar Tercüme Odası'nda hazırlandı. Bunun yanında oda mensupları, ülkeye gelen yabancılarla yapılan diplomatik müzakerelerde tercüman olarak istihdam edilir, teftiş, soruşturma vb. görevlerle taşraya gönderilir, gelen evrak ve kitapların denetimi

için gümrüklerde görevlendirilirdi. Tercüme Odası mensuplarının ön plana çıktığı bir alan da telgraftır. Tercüme Odası'ndan Mustafa Efendi, Vuliç Efendi ve Remzi Efendi 1855'te Fransa'dan getirtilen uzmanlardan telgraf konusunu öğrenmekle görevlendirildi. Mustafa Efendi Fransızca olan telgraf yazışma dilini Türkçeleştirdi ve buna "Mustafa tarzı muhabere" denildi. Tercüme Odası'nda ne zaman kurulduğu tam olarak tesbit edilemeyen ciddi bir kütüphane mevcuttu. Burada ağırlıklı şekilde Fransızca ve Türkçe, az sayıda Arapça, İngilizce, Almanca ve İtalyanca sözlükler, ansiklopediler, tarih, coğrafya, hukuk vb. alanlara dair kitaplar vardı. Tercüme Odası aynı zamanda iç ve dış siyasette etkili olacak bürokratların yetişmesi için iyi bir ocak vazifesi gördü. Bu yönüyle hem ıslahatları yönlendiren bürokratların yetiştiği bir mektep hem de çeşitli dillerde Bâbiâli'ye gelen yazışmaların tercüme edildiği bir memuriyetti. Mehmed Emin Âli Paşa, Keçecizâde Fuad Paşa, Sâdık Rifat Paşa, Mehmed Nâmik Paşa, Saffet Mehmed Esad Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Ârifî Paşa gibi devrin önemli bürokratları ve Nâmik Kemal, Âgâh Efendi, Ziyâ Paşa, Sâdullah Paşa, Münif Mehmed Paşa, Musâhibzâde Celâl gibi aydınlar hep Tercüme Odası'ndan yetişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Hariciye, nr. 6560; BA, Bâb-ı Âli Evrak Odası, *Ayniyat Defteri*, nr. 766, s. 91; nr. 798, s. 15; BA, Cevdet-Hariciye, nr. 2268; Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, II, 1125-1127; *Hâriciye Nezâreti Celilesi Salnâmesi*, İstanbul 1306, s. 245; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 1-2; a.mlf., *Târih*, XI, 145-146, 162, 166; XII, 91; Lutfî, *Târih*, IV, 99; V, 105, 108-109; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık", *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*, Ankara 1975, s. 14-23; a.mlf., "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 175-181; C. V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton 1980, s. 132-139, 186-187, 243-244, 257, 259, 320; a.mlf., "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", *IJMES*, sy. 3 (1972), s. 395-408; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 72-78; Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası* (doktora tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *TAD*, XXVII/44 (2008), s. 85-98; *Takvîm-i Vekâyî*, nr. 163, İstanbul 11 Muharrem 1254, s. 2-3; *Cerîde-i Havâdis*, nr. 271, İstanbul 9 Rebiülevvel 1262, s. 1; Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi: OTAM*, sy. 1, Ankara 1990, s. 29-43; C. E. Bosworth, "Tardjuman", *El²* (İng.), X, 237-238.

ALİ AKYILDIZ

TERDİD

(الترديد)

Beyit veya söz içinde bir kelime yahut ifadenin iki farklı anlam ve bağlamda tekrar edilmesi mânasındaki bedî' terimi.

Sözlükte "geri çevirmek, iade etmek" anlamındaki **redd** kökünden türeyen **terdîd** "söz vb. şeyleri tekrarlamak" demektir. Bu terime ilk değinenlerden biri olan Ebû Ali el-Hâtîmî onu "beyit içinde bir lafzın iki farklı anlam ve bağlamda kullanılması" şeklinde tanımlamış (*Hilyetü'l-muḥâdara*, I, 154). İbn Reşîk bu tanıma "bir beyitte veya bir mısradâ" şeklinde ayrıntı getirmiştir (*el-ʿUmde*, I, 566). Tekrar edilen kelime aynı anlamda ise tekrar, farklı anlamda ise terdîd diye anılır (İbn Ebû'l-İsba', s. 254-255). İbn Reşîk terdîdi bir cinas türü olarak görmüş, kaydettiği örnekten anlaşıldığına göre bunu cinaslı iki öğenin ardarda geldiği "mükerrer (müzdevic) cinas" adı verilen türle ilişkilendirmiştir (*el-ʿUmde*, I, 571). Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Tâhir el-Bağdâdî ve Yahyâ b. Hamza Müeyyed-Billâh el-Alevî terime **teattuf**, İbn Münkiz **tasdir** adını vermiştir (*el-Vâfi*, s. 287; *Kānûnû'l-belâğa*, s. 453; *eṭ-Ṭirâz*, III, 83; *el-Bedî*, s. 51). Ancak ediplerin hemen hepsi aynı

tarifi yapmış ve yaklaşık aynı muhtevayı dile getirmiştir. İbn Ebû'l-İsba' terdîd ile teattufun birbirine benzemekle birlikte farklı bedî türler olduğunu söylemiş, terdîdde tekrar edilen iki öge beytin içinde birbirine yakın konumda bulunur, bazan beytin her iki mısraı içinde ayrı ayrı terdîd öğeleri yer alırken teattufta iki öğeden biri ilk, diğeri ikinci mısra da yer alır. Ayrıca terdîd müfred isim, cümle ve edatlarda gerçekleşir, teattuf ise çoğunlukla cümlelerde bulunur. Yine terdîdde tekrarlanma imkânı vardır, diğesinde böyle bir şey söz konusu değildir (*Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 254). Terdîdin tasdîrden farkı ise "reddü'l-acüz ale's-sadr"ın diğeri bir adı olan tasdîrde kafiye kelimesinin ilk mısraın başında veya içinde tekrar edilmesi gerekirken terdîdde böyle bir şart yoktur. Reddû'l-acüzde anılan iki kelime olumlu-olumsuz biçimde tezat ilgisileyle tekrar edilmişse "terdîd tıbâkî" (tezat) adını alır (İbn Reşîk, I, 572-573). Terdîdin müşâkeleden farkı, müşâkelenin muhatabın kullandığı sözün başka anlam ve bağlama çekilerek biçim yönünden tekrar edilmesi suretiyle gerçekleşmesidir. Bu sebeple hitap ve diyaloglarda görülür.

Ebû Nüvâs'ın Mûsâ b. Fazl'ın methine dair şu beytinde her mısra da birer adet olmak üzere iki terdîd yer alır: **قُلْ لِمَنْ سَادَ ثِمَ / سَادَ أَبُوهُ / قِيلَهُ / ثِمَ قَبْلَ ذَلِكَ جَدَّهُ** (Söyle seyyid olan o kimseye ve babası da seyyid olan, ondan önce, hatta daha önce de dedesi). Zühreir b. Ebû Sülmâ'nın, yıllarca savaş halinde yaşayan Abs ve Zübeyn kabilelerini ödediği çok miktarda diyet bedeliyle barıştıran Herim b. Sinân'ı övdüğü şu beytinde (*Dîvân*, s. 43) terdîd beytin iki mısraında gerçekleşmiştir: **وَمَنْ يَلْقَى يَوْمًا عَلَى عِلَاتِهِ هَرَمًا / يَلْقَى السَّمَاحَةَ** (İster yoksul ister zengin olsun, kim bir gün Herim ile karşılaşsa onda yaratılıştan gelen cömertlik ve ihsan ahlâkıyla karşılaşır). Beytin her mısraında tekrar edilen "يَلْقَى" (karşılaşır) fiili Herim ve cömertlikle ilgili olarak farklı bağlamda geçmiştir. Mutebbî şu beytinde (*Dîvân*, III, 175) "قَلَّلَ" (hareket ettirdi) fiiliyle "قَلَّلَ" (hareketler, seri develer) ismini farklı bağlamlarda kullanıp iki terdîd örneği vermiştir: **فَقَلَّلْتُ بِهِمْ / الَّذِي قَلَّلَ الْحَشَى / قَلَّلَ عَيْسَ كَلْبَهُ قَلَّلَ** (İçimi depreten hüznün ve keder sebebiyle harekete geçirdim hepsi de seri ve hızlı olan develeri). Şu âyetlerde de terdîd örnekleri vardır: **قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ، اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ** (İnançsızlar, 'Allah'ın elçilerine verilen vahyin benzeri bize de verilmedikçe asla inanmayız' dediler. Allah peygamberlik görevini kime vereceğini daha iyi bilir) (el-En'âm 6/124). "الله" (Allah) kelimesi ilk mısra ile, ikincisi mübtedâ ol-

mak üzere farklı bağlamda tekrar edilmiştir. **وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ، يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مَن** "ولكن أكثر الناس لا يعلمون، يعلمون ظاهراً من" (er-Rûm 30/6-7). Burada "يعلمون" fiili tezat ilgisileyle tekerrür etmiştir. **أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ، فِيهِ رَجُلٌ يَحِبُّ أَنْ يُنْظَرُوا** (et-Tevbe 9/108) Burada iki "فِيهِ"den birincisi mef'ûl fih, ikincisi haber olarak farklı kullanım içinde geçmiştir. Aynı şekilde Rahmân sûresinde çeşitli nimetlerin ardından otuzdan fazla yerde geçen, "Öyleyken ey insanlar ve cinler, rabbinizin hangi nimetini yalan sayabilirsiniz!" âyetiyle Mürselât sûresinde farklı gerçeklerin ardından tekerrür eden, "O gün yalanlayanların vay haline!" âyeti terdîd için güzel örneklerdir (ayrıca bk. ITNÂB).

BİBLİYOGRAFYA :

Zühreir b. Ebû Sülmâ, *Dîvân* (nşr. Zühreir Fet-hullah), Beyrut 1984, s. 43; Ebû Nüvâs, *Dîvân* (nşr. Ali Fâûr), Beyrut 1407/1987, s. 11, 183; Mutebbî, *Dîvân* (Ukberî, et-Tibyân fî şerhi'd-Dîvân içinde, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Beyrut 1397/1978, III, 175; Hâtimî, *Hilyetü'l-muḥâḍara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 154; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 566-573; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1395/1975, s. 287; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *Kânûnû'l-belâğa* (*Resâ'ilü'l-bülegâ* içinde, nşr. M. Kürd Ali), Kahire 1374/1954, s. 453; İbn Münkz, *el-Bed' fî nak-dî's-si'r* (nşr. Ahmed Ahmed Bedevî – Hâmid Abdülmeccid), Kahire 1380/1960, s. 51; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1416/1995, s. 253-256; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırâzû'l-mütezzammin li-esrârî'l-belâğa*, Kahire 1332/1914, III, 82-83; Ebû Muhammed Kâsım es-Sicilmâsî, *el-Menze'u'l-bed' fî tecnîsi esâlibi'l-bed'* (nşr. Allâl el-Gâzî), Rabat 1401/1980, s. 411-413; Bedevî Tabâne, *Mu'cemû'l-belâğati'l-Arabiyye*, Beyrut 1997, I, 248-249.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk belâğatında terdîd, biri Arap ve Fars belâğatındaki tanım ve örneklerden hareketle klasik anlayışa uygun olarak, diğeri ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ından itibaren daha çok kelime mânasıyla irtibatlı ve ilkinden farklı şekilde Fransızca "suspension" ve "dubitasyon" karşılığında ele alınmıştır. Kaya Bilgegil terdîdin Batı dillerindeki karşılığını "disfonction" diye vermiştir (*Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 236). *Mutavvel* (II, 216), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* (s. 115) ve *Mebânî'l-inşâ* (I, 192) gibi belâgat kitaplarında terdîdin sanâyi-i lafziyyeden ve tecnîsin mülhakatından biri olarak yer alması klasik belâgat çizgisindeki anlayışı ortaya koymaktadır. Ancak, "Mısra yahut fıkrada yer alan bir kelimeyi bir mânaya ta'lik edip ba'dehû o kelimeyi bi-aynihâ ma'nâ-yı âhare ta'lik et-

mektir" cümlesiyle tarif edilip bir âyetle Arapça bir beytin örnek gösterilerek gerçekleştirilmesine bakılırsa üzerinde önemle durulan bir konu sayılmamıştır. "Sözün tahsinine kat'â eser ü medhali bulunmadığı" kaydı da bu düşüncüyü güçlendirmektedir. Klasik anlayışta tekrîr ile terdîd arasında yakınlık vardır. Aralarındaki fark tekrîrde tekrarlanan kelimenin anlam bakımından aynı, terdîdde ise değişik olmasından ibarettir. Menderes Coşkun, "tekrar kullanım" adını verdiği bu sanatla müşâkele arasındaki benzerliğe dikkat çekip klasik tariflerden bir kısmını (*Sözün Büyüsü*, s. 265, dipnot) ve bol örnek nakletmiştir.

Recâizâde'nin terdîd hakkında verdiği "ifadesine başlanılan bir sözün neticesi hakkında okuyucuyu tereddüt ve merakla düşürmek için kullanılan hususi bir tavrıdır" şeklindeki tanım yeni bir anlayışı aksettirir. Eski anlayışla aralarında isim benzerliğinden başka ortak nokta bulunmadığını söylemek mümkündür. Buradaki ilk farklılık, Recâizâde'nin konunun düşünce ile alakalı (sanâyi-i ma'neviyye) bir sanat olduğunu belirtmesidir. Nitekim Kaya Bilgegil bunu, "sözün değil dinleyici veya okuyucu zihnindeki tecessüsün kuvvetlenmesi maksadıyla başvurulmuş bir sanat" ifadesiyle açmıştır. Ayrıca Bilgegil Recâizâde'nin bu tarifini "anlatılmakta olan bir mevzu kesilip dinleyici veya okuyucunun merakı arttırıldıktan sonra birden bire beklenmedik bir neticeyi ifade etmek" diye açıkladıktan sonra örneklerden hareketle şunu ekler: "Umumiyetle uzun bir tavsif umulmadık bir mevsufla sona erer, böylece ifade büyük bir tesir gücü kazanır."

Tâhirülmevlevî ve Ali Nihad Tarlan da bu sanatı Recâizâde ile aynı anlayışla ele almıştır. Tâhirülmevlevî'nin tarifi daha kısa ve açıktır: "Bir sözü muhatabın beklemeyişi surette bitirmek." Verdiği örnek de, "Erbâb-ı teşâur çoğalıp şâir azaldı" mısraıyla başlayan meşhur beyittir. Bunu duyan kişi ikinci mısra da birkaç şâir adından bahsedileceğini beklerken, "Yok öyle değil şâirin ancak adı kaldı" mısraıyla karşılaşınca söz onu şaşırtmış ve mısra muhatap üzerinde daha kuvvetli bir etki bırakmış olur. Ali Nihad Tarlan'ın üç kısma ayırdığı "fikre merbut sanatlar"dan üçüncüsü olan, "dimağda bir zekâ darbesiyle in-tibah husule getiren sanatlar" arasında yer verdiği terdîdin hayrete düşürücü özelliğine işaret ettikten sonra şöyle der: "Bu sanat ciddi ve mizahî mevzularda muvafakiyetle kullanılabilir. Tesiri çok kuvvet-